

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİLİĞİN BİNGÖL VE ÇEVRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

(ULUSAL SEMPOZYUM)
04-05 MAYIS 2017 BİNGÖL

ESER ADI : MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİLİĞİN
BİNGÖL VE ÇEVRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DÜZENLEYEN : BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

EDİTÖR : Prof.Dr. Orhan BAŞARAN

DİZGİ/KAPAK : Şemal Medya Tasarım Ofisi

BASIM YERİ : Sadık Daşdöğen–Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 215–216, Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 613 12 11

BASKI : 1. Baskı: Aralık 2017

ISBN : 978-605-65457-5-7

© 2017 Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü

Bu eserin tüm yayın hakları Bingöl Üniversitesi Rektörlüğüne aittir. Kurumun yazılı izni olmaksızın, tamamen ya da kısmen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz.

Bu kitapta yer alan yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

**MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ
VE HÂLİDİLİĞİN
BİNGÖL VE ÇEVRESİ
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

(ULUSAL SEMPOZYUM)
04-05 MAYIS 2017 BİNGÖL

EDİTÖR

PROF.DR. ORHAN BAŞARAN

SEMPOZYUM KURULLARI

Sempozyum Onur Kurulu

Dr. Cevdet YILMAZ, Kalkınma Eski Bakanı
Yavuz Selim KÖŞGER, Bingöl Valisi
Yücel BARAKAZI, Bingöl Belediye Başkanı
Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK, Bingöl Üniversitesi Rektörü
Mecit CAN, Bingöl İl Müftüsü

Sempozyum Koordinatörü

Prof.Dr. Orhan BAŞARAN

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof.Dr. Hakan OLGUN, Bingöl Üniversitesi
Prof.Dr. Orhan BAŞARAN, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Abdulnasır SÜT, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Bedrettin BASUĞUY, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. İsmail NARİN, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Şirin AYIŞ, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Muhammed ÇETKİN, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Murat KAYA, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. İbrahim ÖZDEMİR, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Naim DÖNER, Bingöl Üniversitesi

Sempozyum Bilim Kurulu

Prof.Dr. Abdulaziz BEKİ, Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof.Dr. Cengiz GÜNDOĞDU, Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Fethi Ahmet POLAT, Muş Alparslan Üniversitesi
Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN, Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Halil İbrahim BULUT, İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Hasan ÇİFTÇİ, Bingöl Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin HANSU, İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. İsa ÇELİK, Atatürk Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ, İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Osman TÜRER, Kilis Üniversitesi
Prof.Dr. Sahip BEROJE, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç.Dr. Selami ŞİMŞEK, Gümüşhane Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Abdulcebbar KAVAK, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Cengiz MÜRSELOV, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Emrullah ÜLGEN, Bingöl Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Ferzende İDİZ, Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. İbrahim BAZ, Şırnak Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. İbrahim USTA, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Muhittin ÖZDEMİR, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Murat KAYA, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Nebi BUTASIM, Bingöl Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Sezai KÜÇÜK, Sakarya Üniversitesi
Dr. Abdurrahman MEMİŞ, Öğretmen
Dr. Mehmet Zülfü CENNET, Bingöl Üniversitesi
Dr. Ramazan KORKUT, Bingöl Üniversitesi
Müfit YÜKSEL, Araştırmacı Sosyolog

Sempozyum Sekreteryası

Serdar BAZANCİR
Arş.Gör. Erkan BAYSAL
Arş.Gör. Hakan CAN
Arş.Gör. Abdalbaki KINSÜN

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	XI
TAKDİM.....	XIII
AÇILIŞ VE PROTOKOL KONUŞMALARI	XV
Sempozyum Koordinatörü Prof.Dr. Orhan BAŞARAN'ın Konuşması	XVII
İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Hakan OLGUN'un Konuşması	XIX
Bingöl Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK'ın Konuşması.....	XXIII
Bingöl Belediye Başkanı Yücel BARAKAZI'nin Konuşması.....	XXV
Bingöl Valisi Yavuz Selim KÖŞGER'in Konuşması.....	XXVII

BİRİNCİ OTURUM

BİNGÖL'DE HÂLİDİ GELENEĞİ

Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ'in Oturum Açış Sunumu	3
Selahattin SÖNMEZ'in Sunumu.....	5
Sabahattin KORKUTATA'nın Sunumu.....	9
Ahmet YILMAZ'ın Sunumu.....	13
Hüseyin CELAYİR'in Sunumu.....	17
Şemsettin BİLGİN'in Sunumu.....	19

İKİNCİ OTURUM

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

العالم المجدد الشيخ خالد النقشبندي وعقيدته

Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA - Yrd.Doç.Dr. Mohamed Adnan DARWİCH.....25

طرف من علاقات (مولانا خالد النقشبندي) بمرشده وتسجيل جهوده التربوية لدى بعض مؤرخي الهند

Faruk Resûl YAHYA 31

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin İyilik ve Kötülüğün Şer'î Olduğuna

Dair Kelâmî Görüşleri

Doç.Dr. Vecihi SÖNMEZ 45

Hâlidîlik: İhya mı İnkıraz mı?

Doç.Dr. Mehmet Nesim DORU 71

ÜÇÜNCÜ OTURUM

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ'NİN ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Hâlid el-Bağdâdî ve "Risâle-i Farz u Sunnet"i Üzerine

Yrd.Doç.Dr. İsmail NARİN 85

İşârî Tefsir ve Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin Mektubatındaki

İşârî Tefsir Unsurları

Yrd.Doç.Dr. Emannullah POLAT 97

Hâlid-i Bağdâdî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri

Yasir İNCELER.....121

Mevlânâ Hâlid'in Mektûbâtında Ahlâkî İlkeler

Arş.Gör. Süleyman TAŞKIN.....139

DÖRDÜNCÜ OTURUM

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ'NİN ESERLERİ VE GÖRÜŞLERİ

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin İmam Rıza'yı Öven Şiiri Üzerine

Prof.Dr. Hasan ÇİFTÇİ.....151

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin Ka'betu'l-âmâl Adlı Kasidesinin Analizi

Yrd.Doç.Dr. Hasan Selim KIROĞLU.....163

Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî Düşüncesinin Kur'ânî Referansları

Dr. Adil BOR.....179

Mevlânâ Hâlid'in Mektûbât'ında Kelâmî Unsurlar

Arş.Gör. Erkan BAYSAL 193

BEŞİNCİ OTURUM

BİNGÖL VE ÇEVRESİNDE HÂLİDİLİK

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Palu Hâlidî Tekkesi ve Postnişinleri

Doç.Dr. M. Zahir ERTEKİN - Yrd.Doç.Dr. Hemin Omar Ahmad -

Yrd.Doç.Dr. Bedrettin BASUĞUY 223

Kur'ân ve Sünnet Işığında Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin

Tasavvuf Anlayışı ve Bu Anlayışın Bingöl ve Çevresindeki Etkisi

Dr. Abdurrahman MEMİŞ 251

Bingöl ve Çevresinde Hâlidîlik

Yrd.Doç.Dr. Mehmet Şirin AYIŞ 263

Hâlid-i Bağdâdî'nin Bingöl ve Hakkâri Çevresinde Yetiştirdiği

Önemli Şahsiyetler

Yrd.Doç.Dr. Esmâ SAYIN 303

Bingöl'de Hâlidîlik (Mele Azin Ailesi)

Öğr.Gör. Mehmet Faruk ARAZ - Dr. Abdülkerim BİNGÖL 311

ALTINCI OTURUM
HÂLİDÎ DERGÂHLAR VE SÛFÎ ŞAHSİYETLER

Ohin Dergâhı ve Hâlidî Gelenek İçerisindeki Yeri Yrd.Doç.Dr. İbrahim BAZ	341
Şeyh Abdülkadir-i Hezânî ve Hezân Dergâhı'nda Yetişen Sûfî Âlimler Yrd.Doç.Dr. Mehmet Saki ÇAKIR	353
Hâlidî Geleneğin Melekan (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendi'nin Hizmetleri Yrd.Doç.Dr. Naim DÖNER	359
Bir Mutasavvıf Olarak Şeyh Ahmed el-Haznevî ve Nakşibendiyye-i Hâlidîyye Tarikatının Haznevî Dergâhı Abdulkadir TURAN	395
Hâlidî Tekkelerinin Toplumun Sosyal ve Dinî Pratikleri Üzerindeki Etkileri Arş.Gör. Ahmet AKTAŞ	409

YEDİNCİ OTURUM
HÂLİDÎ SÛFÎ ŞAHSİYETLER

Hâlidî Sürgünlerine Karahisar-ı Sahip Sancağından Bir Örnek: Hacı İbrahim Efendi Yrd.Doç.Dr. Abdulcebbar KAVAK	421
Hâlidî Kolundan Nurşinli Şeyh Muhammed Dıyaüddin'e Ait Mektubat'ın Hadis İlmi Açısından Değerlendirilmesi Yrd.Doç.Dr. Arif GEZER	431
Âlûsî'nin Rûhu'l-me'ânî Adlı Tefsirinde Hâlidîliğin Etkileri (Zâhir-Bâtın Olgusu) Yrd.Doç.Dr. Emrullah ÜLGEN	445
Hâlidî Tarikatının Halifelerinden Molla Muhyiddîn el-Havelî ve Tasavvufa Dair Fetvaları Arş.Gör. Necmettin KARTAL	457

SEKİZİNCİ OTURUM
HÂLİDÎ MEDRESELERİ

Hâlidî Medreselerinde Araççaya Verilen Önem ve Okutulan Ders Kitapları: Şeyh Ahmet Medresesi Örneği Yrd.Doç.Dr. Muhammed ÇETKİN	473
Hâlidî Geleneğinde Bir Fıkıh El Kitabı: <i>Tenvîru'l-kulûb fi muâmeleti</i> <i>Allâmi'l-ğuyûb</i> Yrd.Doç.Dr. Muhittin ÖZDEMİR	495
Günümüz Hâlidî Geleneğinde Fıkıh ve Tasavvuf İlişkisi (Seyda Muhammed Emin el-Hayderî Medresesi Örneği) Arş.Gör.Dr. Ramazan KORKUT	501

Bir Hâlidî Müderris: Molla Abdullah el-Bingolî (DALAR) ve İlmî Faaliyetleri	
Okt. Abdullah BEDEVA	519
Dil Eğitiminde Düşünümsellik (Hâliidiye Medreseleri Örneği)	
Arş.Gör. Abdulbaki KINSŪN	533

DOKUZUNCU OTURUM
DEĞERLENDİRME

Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	549
Prof.Dr. Hasan ÇİFTÇİ	550
Yrd.Doç.Dr. Abdulcebbar KAVAK	552
Müfid YÜKSEL	555
Prof.Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez	558
Prof.Dr. Orhan BAŞARAN	559

HÂLİDÎ MEDRESELERİNDE ARAPÇAYA VERİLEN ÖNEM VE OKUTULAN DERS KİTAPLARI: ŞEYH AHMET MEDRESESİ ÖRNEĞİ

Muhammed ÇETKİN¹

Giriş

Anadolu coğrafyasının İslamlaşmasında ve Müslüman bir medeniyetin teşekkül etmesinde tasavvuf ve tarikatların büyük rolleri olmuştur. Şüphesiz bu tarikatlardan bir tanesi de Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) nisbet edilen Hâlidîyye tarikatıdır. Bu tarikat, Irak, Suriye, Anadolu, Balkanlar, Kafkaslar ve daha pek çok yerde yayılma alanı bulmuştur. Bunun pek çok sebeplerinin yanında şüphesiz en büyük etken Mevlânâ Hâlid'in tekke ve medreseyi, diğer bir ifade ile ilim ve marifeti birleştirmiş olmasıdır.

Hâlid el-Bağdâdî'nin yaşadığı dönemde İslam coğrafyası sıkıntılı bir süreç geçiriyordu. Bu yüzden Müslümanların birliğini Osmanlı Devleti'nin sağlayacağı düşüncesi hâkimdi. Bu amaçla Anadolu coğrafyasına pek çok halife göndermek suretiyle yeni bir ihya hareketi başlatma gayreti içerisine girilmiştir. Gerçekten de bugün Anadolu'da tasavvufi hareketlerin birçoğu Nakşibendî-Hâlidî geleneğinin devamıdır.²

Hâlidîyye, Doğu Anadolu Bölgesinde Abdullah Şemdinî, Ali es-Sebtî ve Seyyid Tâhâ Hakkârî, Güneydoğu Anadolu'da Muhammed el-Firakî ve Hâlid el-

1 Yrd.Doç.Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (muhammedcetkin@gmail.com).

2 Hâlidilik hakkında geniş bilgi için bkz. Haydari, İbrahim Fasih, *Mecdü'î-Talid: Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Hayatı, Halifeleri ve Menkabeleri*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011; Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, haz. A. Cüneyd Köksal, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 572-578; Muhammed b. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye: Nakşibendîyye Âdabı*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s. 316-325; Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2000; Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*, Nizamiye Akademi yayınları, İstanbul 2016; Uludağ, Süleyman, "Hâlidîlik" [Anadolu'da Hâlidîlik], *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 296-299; Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu, Editörler, Erdal Baykan-Mehmet Keskin, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

Cezerî, Urfa'da Şeyh Muhammed Hafız er-Ruhavî, Karadeniz bölgesinde şeyh Feyzullah Erzurûmî, Erzurum, Erzincan, Kudüs ve Mekke'de Abdullah Mekkî (Erzincânî), Kastamonu ve civarında Ahmed es-Siyahî gibi zatlar tarafından yayılmıştır. Hâlidî şeyhleri, 1924'te medreseler kapatıldıktan sonra doğu ve güneydoğu bölgesinde resmî medresede okutulan ilimleri kendi özel medreselerinde okutmaya devam etmişlerdir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Hâlidîlik, Anadolu coğrafyasında ciddi anlamda bir te'sir meydana getirmiştir. Biz de bu çalışmamızda özellikle Bingöl ve çevresinde etkili olmuş ve bölgede pek çok din adamının yetişmesine vesile olmuş ve Hâlidî geleneği devam ettiren Şeyh Ahmet Medresesi özelinde Hâlidî Medreselerinde Arapçaya verilen önem ve okutulan ders kitaplarını ele alacağız.

1. Medreselerin Tarihi Gelişimi

Fert ve toplumların gelişimi, milletlerin yükselmesi, eğitim ve öğretime bağlıdır. Yükselme yarışı, bir bakıma eğitim-öğretim yarışı olup ilmî bir müsabakadır. Her milletin terakkisi veya düşüşü, ilme verdiği önemle doğru orantılıdır. Tarih, bu gerçeğin en açık şahididir. Hayatın ve kâinatın şifresi ve aynı zamanda Kur'an'ın ilk direktifi olan "oku"³ emri, Müslümanlar tarafından haklı olarak övünme vesilesi yapılmıştır. Kur'an, kendisini akla ve ilme dayanarak okuyandan korkmuyor. Aksine insanları, sürekli düşünmeye, ibret almaya ve ilme teşvik ediyor.⁴ Çünkü getirdiği ilke ve fikirlerden son derece emindir. Zira Kur'an, aklın kullanılması ve ilmin gelişmesiyle kendisinin daha iyi anlaşılacağını bildirmektedir. Onun için İslam, bütün ilmî çalışmaları kucaklamış, onların hamisi olmuştur. Bu nedenle Müslüman olan toplumlarda mevcut kültürel birikimin devamının sağlanması noktasında ciddi çabalar gösterilmiştir. Bu çabanın doğal bir sonucu da Müslüman coğrafyasının her tarafında yaygınlaştırılan medreselerdir. Özellikle dinî ilimlerin öğretildiği bu medreselerin, günümüze kadar varlıklarını devam ettirmesi, çok önemli ve bir o kadar da sevindiricidir.

Medreseler İslam tarihinde ilk, orta ve yüksek düzeyde eğitim ve öğretim yapan kurumların ortak adıdır. Resmi medreseler, içerisinde öğrencilerin eğitim-öğretimlerinin yanında iâşe ve ibatelerinin de karşılandığı, vakıflar tarafından desteklenen birer yatılı okul olarak inşa edilmişlerdir. Klasik medreseler de yatılı okul niteliğinde olup iâşe ve ibateleri hayırsever halk tarafından karşılanmıştır.⁵

3 Alak Sûresi, 1.

4 Bkz. Zümer Sûresi, 9; Alak Sûresi, 1-5; Al-i İmran Sûresi, 18; Mücadele Sûresi, 11. Mısırlı tefsir âlimi Tantâvî Cevherî, Kur'an-ı Kerim'de ilme teşvik eden ve ilimden bahseden ayetlerin sayısının 750 kadar olduğunu söyler.

5 Çetkin, M., "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, I, 373,374.

Mekke döneminde “Daru’l-huffaz ve’l-kurrâ” niteliğinde olan Daru’l-Erkâm, Medine döneminde ise “Medresetu’l-’ulûm” mahiyetinde olan Mescid-i Nebevî, İslam Tarihinde Nübüvvet döneminde ilim ve irfan yayan ilk medrese ve ilk üniversite konumunda kabul edilirler.⁶

Resûlullah (s.a.v.) zaman zaman mescitte oturur ve çevresinde toplanan ashabına dinî ve dünyevî konularda bilgi verirdi.⁷ Mescitlerde halkaların oluşmasıyla devam eden bu gelenek, İslâm’ın dört halifesi döneminde de geçerliliğini sürdürdü. Sonraki dönemlerde halkaların sayısı gün geçtikçe artmış, zamanla halka içinde halkalar meydana gelmiştir.⁸

İslam tarihinde genel olarak İlk medreselerin ne zaman inşa edildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı batılı araştırmacılar, medreselerin kuruluşunu Abbasî halifesi Me’mun’un Horasan valiliği dönemine kadar götürür, kimileri de daha sonraki dönemlerde arar.⁹ İbn Kesîr, Büveyhî hükümdarlarından Bahâüddeve zamanında birkaç defa vezirlik görevine getirilen Ebû Nasr Sâbûr b. Erdeşîr’in Bağdat’ın batısındaki Kerh’te kurduğu dârü’l-ilm’in fukaha için tahsis edilen ilk medrese olduğunu söyler. Ebû Nasr burada satın aldığı evi onardıktan sonra fakihler için vakfetmiştir. Hadiseyi 383 (993) yılı olayları arasında zikreden İbn Kesîr, buranın Nizâmiye medreselerinden çok daha önce kurulduğunu bildirir.¹⁰ Bağdat’taki Nizâmiye’den önce Nişâbur başta olmak üzere Doğu İslâm dünyasında otuzdan fazla medresenin kurulduğu da belirtilmektedir.¹¹

Osmanlı idaresinin, kuruluşundan itibaren genelde dini, fikri ve tasavvufi hareketlere karşı oldukça müsamahakâr ve hoşgörülü davrandığı bilinmektedir. Bu hoşgörü ve saygı neticesinde gerek ulema, gerek tasavvuf ehli, gerekse farklı düşünce hareketleri faaliyetlerini rahat bir ortamda sürdürme imkânı bulmuşlardır.

Kuruluşundan itibaren Osmanlı idaresinin mutasavvıflara ve ulemaya karşı takındığı bu tavır, devletin çeşitli bölgelerinde tasavvuf ehline kendi tarikatlarının hareket tarzlarını ve düşüncelerini yayma imkân ve fırsatını verirken, pek

6 Beki, Abdulaziz, *Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl’ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı*, II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Mart 2009, s. 675.

7 Bkz. *Buhâri*, ilim, 8, 30, 35, 42.

8 Dağ, Mehmet-Öymen, Hıfzullah Raşit, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 1976, s. 118.

9 Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, İstanbul 1978, III, 408; Bozkurt, Nebi “Medrese”, *DİA*, XXVIII, 324.

10 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 2. Baskı, Beyrut 1431/2010, XII, 332.

11 Nâcî Ma’rûf, *Medâris kıble’-Nizâmiyye*, Matbuatü’l-Mecma’i’l-İlmiyyi’l-İraki, Bağdad 1973, s. 67-68. Ayrıca bkz., Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası kültür yayınları, İstanbul 1977, s. 299; Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 6; Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983, s. 31.

çok medresenin de açılıp faaliyet göstermesi ve ilmi hayatın gelişmesi hususunda etkili olmuştur. Böylece gerek tarikatlar gerekse medreseler, XVI. yüzyılın ortalarına kadar geçen zaman zarfında memlekette görülen alaka ve desteği de yanına alarak daha kuşatıcı bir havaya bürünmüştür.¹²

Bu dönemlerde tekke-medrese münasebetlerinde, fikir ve zikir beraberliği yanında, mekân birliği de söz konusu olmuş, din, düşünce ve idare hayatımızda, uzun asırlar boyunca tekke ve medrese etkisi beraber devam etmiştir.¹³ Kuruluş ve gelişme yıllarında devlete hâkim olan irade medrese ile tekkelerin ayrılmasına imkân vermemiş, aksine her ikisine de gereken itibarı göstermiştir.¹⁴ Padişahlar ve devlet ileri gelenleri, şeyhlerle olan yakınlıklarını ulema ile de sürdürmüş, birinin elini öpmeyi saygı ve hürmet telakki ederken, diğersinin atının ayağından sıçrayan çamuru iftihar vesilesi olarak kabul edebilmişlerdir.¹⁵ Onlar, bu tutum ve davranışlarıyla ulema ve meşayih arasında birliğin devamına ne kadar önem verdiklerini göstermişlerdir.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli sebeplerle yükselme gücünü kaybeden devletin, müesseseler arası denge ve dayanışmanın da kaybolması ile bir duraklama devrine girdiği görülür. Bu durum zamanla öyle bir noktaya geldi ki, ordu saraya, medrese tekkeye, vaiz tarikat mensubuna hücum etmeye başladı. Bir taraf “ehlu'l-kal”, diğers taraf, “ehlu'l-hal” olarak ikiye ayrılmış, çok sıradan meseleler dini düşüncenin en önemli meseleleri gibi takdim edilmiş, tarikat ehli ile medrese ehli birbirleriyle münakaşa etmek için adeta fırsat kollamışlardır.¹⁶

1. Hâlidî Gelenekte Medreselerin Yeri

Nakşibendî tarikatının 19. asırda ortaya çıkan Hâlidîyye kolunun, en çok yayıldığı yerlerden biri Anadolu coğrafyasıdır. Hâlidîliğin Anadolu'da yaygınlaşmasını hızlandıran âmillerin başında da kurdukları medreseler gelmektedir. Bu medreseler hem ilmî hem de tasavvufî etkinliklerin yapıldığı mekânlar olmaları nedeniyle önemli bir görev üstlenmişlerdir.¹⁷

Hâlidîyye mensupları, Osmanlı döneminde ilmî faaliyetleri Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayma gayreti içine girmişlerdir. Hâlidî halifeleri Anado-

12 Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, ts., s. 28; Yurdaydın, H. Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, AÜİF Yay., Ankara 1971, s. 105-106.

13 Gündüz, s. 74; Demirci, Mehmed, “Birgivi ve Tasavvuf”, *İmam Birgivi*, TDV Yay., Ankara 1994, s. 59.

14 Gündüz, s. 78.

15 Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, II/82; Gündüz, s. 77.

16 Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul 1990, s. 94.

17 Kavak, Abdulcebbar, “Hâlidîyye Medreselerinin Anadolu'daki İlmî ve Kültürel Hayata Katkıları”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, I, 267.

lu halkının kendi medreselerine gelmelerini beklemeden, ilmi hizmetleri onların ayağına götürmüşlerdir. Bu şekilde çoğu zaman ihmal edilen küçük kasaba ve köylere de bu hizmetleri götüren Hâlidî mensuplarının, bu alanda önemli bir açığı kapattıkları söylenebilir.

Bu medrese kültürünün, Hâlidî tasavvuf geleneğinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği söylenebilir. Hâlidî şeyhlerinin Anadolu halkı arasında bu kadar hüsn-ü kabul görmesinde medreseler yoluyla verdikleri ilmi hizmetlerin etkisi büyüktür. Bunun yanında halkla iç içe yaşamaları ve onlarla kurdukları sıcak iletişimin de etkisi olmuştur.

Bu faaliyetleri yapan kollardan bir tanesi de Hâlidiliğin Haznevî koludur. Haznevî silsilesi, Ahmed Haznevî, Muhammed Ziyâuddin (Hazret), Fethullah Verkanisî, Abdurrahman-ı Tâgî, Sıbgatullah Arvâsî ve Seyyid Tâhâ Hakkârî vasisıyla Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşır. Ahmed Haznevî'nin (ö. 1949) halifesi Abdülhakim Hüseyinî'nin oğlu Muhammed Râşid Erol (ö. 1993) döneminde bu silsile (Menzil Nakşîliği) Türkiye çapında yaygınlık kazanmıştır.¹⁸

Norşin medresesinden Şeyh Ziyauddin Norşinî (ö.1342/1924)'nin halifelerinden Ahmed Haznevî (ö.1370/1950) de Hâlidiliği Suriye'nin kuzeydoğusundaki Kamışlı bölgesinde bulunan Hazne Köyünde açtığı medrese ile devam ettirmiştir.¹⁹ İncelediğimiz Şeyh Ahmet Medresesi müderrisi Molla Mehdi'nin Haznevî kolu silsilesi şu şekildedir: Şeyh Ahmed el-Haznevi → Şeyh Muhammed Masum → Şeyh Muhammed Alaattin → Şeyh Ahmet el-Hüseyini → Şeyh Abdülgani el-Haznevî şeklindedir.²⁰

Hâlidîyye medreselerinin Anadolu'da faaliyete başlamalarıyla beraber ilmi sahada bir hareketlilik başlamış ve daha sonra topluma yön veren çok sayıda aydın şahsiyet yetişmiştir. Kur'an öğretiminden Arap dili ve edebiyatına, İslami ilimlerden Felsefe ve Mantık derslerine kadar pek çok ilim okutulmuştur. Hâlidîyye mensupları, Hâlidî tasavvuf geleneğinin bir gereği olarak gittikleri yerlerde halka yük olmaktan kaçınmış, irşad ve ilmi faaliyetlerini yürütmek için bir tekke veya medrese inşasını beklememişlerdir. Yerine göre bir cami veya bir mescidin hücreleri onların hem irşad hem de tedrisat yapmaları için yeterli olmuştur. Bu yüzden tekke ve medreselerin bina ve inşaatlarıyla uğraşmak yerine o süreyi insanlara Kur'an ve İslami ilimleri öğretmekle geçirmişlerdir. Bu davranışları onları halka daha çok yaklaştırmış ve halkla kaynaştırmıştır.

Hâlidîyye mensupları, düzenledikleri sohbetlerle insanların zamanlarını ilim, irfan ve ibadetle geçirmelerini sağlamış bu sayede onların vakitlerini boş

18 Süleyman, Uludağ, Hâlidîyye, [Anadolu'da Hâlidîlik], *DİA*, XV, 297.

19 Haznevî, Alaaddin, *Hazret ve Şah-ı Hazne*, Semerkand Yay., İstanbul 2012, s. 61.

20 Ahmed Haznevî'nin Hayatı, Eserleri ve Halifeleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Altın Silsile*, Hazırlayan: İbrahim Tozlu, Semerkand yayınları, İstanbul 2005, s. 437-457.

harcamalarına engel olmuşlardır. Hâlidî geleneğin medreselere girmesi, tarikatları hurafe ve bidatlardan korumuş, tarikat liderlerinin âlimlerden oluşmasına neden olmuştur. Bu durum, tasavvuf için büyük bir fırsat ve kazanım olmuştur. Medreseler için de ruhi ve psikolojik terbiye yöntemlerini öğrenmelerine ve halka inmelerine yol açmıştır. Bu sayede, halk medreselerde kendisini bulmuştur. Hâlidî geleneğin bu yönünden Doğu medreseleri de istifade etmiş, Tekke ile Medresenin, ilim ile irfanın harmanlandığı, akıl ile ruhun aydınlandığı yerler haline gelmişlerdir.

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar yurdumuzun çeşitli bölgelerinde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde gayri resmi olarak ve medreseden mezun olan hocaların ilmî fedakârlığı ve halkın maddi desteğiyle bu kurumlar imkânsızlıklar içerisinde yaşatılmaya çalışılmıştır. Birçokları kapanmakla birlikte hâlâ öğretimine devam eden medreselerden bazıları günümüze kadar ayakta kalmıştır. Bu medreselerin eksiklikleri ve eleştirilmesi gereken noktaları olmakla birlikte, geçmişte bu kurumlarda Bediuzzaman Said-i Nursî, Molla Halil es-Siirdî, Hazrolu Hacı Abdulfettah Yazıcı, Ahmed-i Hâsî, Molla Hüseyin Küçük, Molla Fahrettin Batmanî, Halil Gönenç gibi daha pek çok değerli ilim ve irfan ehli kimseler yetişmiştir.

Eğitim-öğretim yöntemi, pedagojik uygulama ve malumat açısından oldukça faydalı bir materyale sahip olan Bingöl medreseleri hakkında bu güne kadar kayda değer ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Bu medreselere günümüze kadar gereken ilgi gösterilmemiş, rehberlik yapılmamış, bu konuda yeteri eser yazılmamış, gerekli akademik çalışmalar yapılmamış ve bu yönde ciddi anlamda zihinsel bir gayret sarf edilmemiştir. Dolayısıyla, dün olduğu gibi bugün de Bingöl medrese eğitim sistematüğünü, işleyiş biçimini, hedef ve sonuçlarını tanıtan ve sorgulayan bir eser oluşturulamamıştır.

Bu itibarla yaptığımız bu çalışmada Haznevî gelenekten gelen Bingöl Şeyh Ahmet medresesindeki eğitimin sistematüğü, işleyiş biçimi ve müfredatı gibi Bingöl medreselerinin eğitim-öğretim yapısına dair olan bilgileri herhangi bir kaynaktan değil de bizzat bu medresede görev yapan müderristen şifahi olarak aldık.

2. Medreselerde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları

Kuşkusuz her medeniyetin üzerine inşa edildiği bir dil mevcuttur. Her ne kadar farklı dilleri konuşsalar ve değişik etnik kökenlerden oluşsalar da aynı medeniyetin mensubu olanlara referans olma özelliği taşıyan klasik eserlerin yazıldığı dil, o medeniyetin ortak dilidir. İslam medeniyetinin de ortak dili Arapçadır. Bu yüzden Arapça, çeşitli kavimlerin asırlar boyu devam eden ortak çabalarının bir neticesi olarak, Müslüman milletlere ait ortak bir medeniyet,

kültür ve bilim dili olmuştur. Arapçayı geçmişte, günümüzde ve gelecekte yani zamanlar üstü olarak Müslümanların nazarında özel bir konuma yerleştiren en önemli sebep ise, onun Kur'an-ı Kerim'in dili oluşudur. Zira dinin öğrenileceği eserlerin büyük bir kısmı Arapçadır.

İslâm coğrafyasında medreselerde tahsil olunan bütün ilimler, “aklî” ve “naklî” olmak üzere iki gruba ayrılır. Osmanlı medreselerinde okunan ilimler ise farklı bir tasnifle kelâm, mantık, belâgat, lügat ve edebiyat, sarf-nahiv, hendese, hesap, hey'et, felsefe, tarih ve coğrafya ile ilgili dersler “ulûm-u âliye (علوم آليه alet ilimleri)” olarak isimlendirilmiştir. Diğer taraftan Kur'an, tefsir, hadis ve fıkıh gibi diğer dersler de “ulûm-u 'âliye (علوم عاليه yüksek ilimler)” olarak nitelendirilmiştir.²¹

Arapça öğretiminin amaçları, kapsamı, plan ve programı, İslami öğretimin geleneksel yapısından gelen unsurlardan yararlanılarak oluşmuş bir yapı olmakla birlikte, zamanla kendine has işleyiş de kazanmıştır. Bu anlamda plan ve programı kitapların muhtevasına göre müderrisler belirlemiştir. Arapça öğretimi hazırlık medreselerinde yürütülmüştür. Bu yüzden hazırlık aşamasında okutulan kitapların muhtevaları ezber derecesinde öğrenilmeden üst medreselere geçme imkânı olmamıştır. Dil öğretiminde, öğretim usulü olarak tümden-gelim metodu yerine cüz' metodu uygulanmıştır. İlmin tahsiline önce kelime tahlillerini içeren *Emsile*, *Bina*, *Maksûd*, *İzzî*, *Merâh*, *Şâfiye* kitaplarıyla başlama değişmez usul olmuştur. Bütün bu değerlendirmelerden sonra Doğu medreseleri ve genellikle okutulan dersler ve kitaplar hakkında biraz daha genişçe durmamız gerekmektedir.²²

2.1. Doğu Medreseleri ve Arapça Öğretimi

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri uzun tarihi boyunca bünyesinde birçok medrese barındırarak toplumun dini ve sosyal alandaki ihtiyacını karşılayacak nice din adamları ve önderler yetiştirmiştir. Siirt Tillo Medresesi, Silvan Haznevî Medresesi, Batman Beyder Medresesi, Bingöl Hazarşah Medresesi ve Şeyh Ahmet Haznevî Medresesi bunların başlıca örneklerindedir.

Günümüz Doğu medrese müfredatı daha önceki müfredatlarla kıyaslandığında, dar bir alana çekildiği, mantık ve edebiyat dersleri haricinde diğer bütün derslerin şer'i ve âlet ilimlerinden oluştuğu görülmektedir. Yani geriye doğru gidildikçe, medreselerin müfredatının hem öğrenilen ilimler açısından hem de

21 Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 20.

22 Medreselerde okutulan kitaplar hakkında bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfüz-Zunûn 'an esâmî'l-kutub ve 'l-funûn* (nşr. Ş. Yaltkaya-R. Bilge), MEB, İstanbul 1941-43; Uzunçarşılı, *age*, s. 23-31; Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s.43-63; Hızlı, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa 1997, s.142-151; Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 1998, s.57-64; Akgündüz, Murat, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, İstanbul 2004, s.71-84.

okunan eserler açısından daha zengin olduğu görülmektedir.²³ Medrese çevresinin muhafazakâr tutumu, modern okulların sayısının hızla artması ve okullarda fen ve sosyal ilimlere yer verilmesi medreselerin din derslerine ağırlık vermesine sebebiyet vermiştir.

Günümüzde hâlâ eğitim-öğretim faaliyetlerini icra etmekte olan medreseler, dini tebliğ ve din eğitimi-öğretimi alanında etkili bir faaliyet yürütmektedirler. Burada dikkat çekilmesi gereken bir husus şudur: Medreselerde okuyanlar ayrıca İmam Hatip Liselerinden de mezun olmaktadır; İmam Hatip Lisesi öğrencileri de medrese usulüne göre ders veren hocalardan istifade etmekte ve meslek derslerinde kendilerinden yardım aldıkları müşahede edilmektedir. İlahiyat camiasından pek çok akademisyenin her iki müesseseden istifade etmiş olmaları da, İslâmî ilimlerde hem modern hem klasik yöntemlerin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.²⁴

Topluma yön veren ilim adamlarının gayretleriyle kurulan ve faaliyetleri hâlâ devam eden Bingöl medreseleri, ildeki ilmî hareketliliğin ve tefekkürün önemli vasıtaları arasında yer almaktadır. Bu medreseler, Bingöl'deki ilmî hayatın canlı kalması açısından önemli bir rol üstlendikleri gibi bir ilmî geleneği de sürdürmeye devam etmektedirler. Okutulan derslerde belirli kitaplar takip edilir. Medrese ders kitapları İslam dünyasında meşhur olan, üzerlerine pek çok şerh ve hâşiyenin yazıldığı kitaplardır. Dersler hoca ile talebe arasında karşılıklı tartışma ve soru-cevap şeklinde yürütülür.²⁵ Dersler burada toplu değil, ferdi olarak işlenir. Her talebe okuduğu kitap ve kabiliyetlerine göre müderristen ferdi olarak ders alır. Dolayısıyla bireysel eğitim metodu uygulanmaktadır. Belli bir eğitim sırasına dizilmiş olan kitaplardan, kitaptan kitaba geçme sistemi uygulanmaktadır.

Medrese eğitimi, *Müretteb Cami Dersleri* (sıra kitapları) diye adlandırılan on iki ilme ait seçilmiş kitaplardan oluşmaktadır. Medreselerde uygulanan programlar arasında bazı farklılıklar olsa da genel olarak eğitim şu tertiple icra edilir. Yeni başlayan bir talebe, eğer önceden *Mevlid*, *Nehcü'l-Enâm*²⁶ ve *Nûbihâr*²⁷ adlı eserleri okumuşsa, Şafii fikhına dair *Ġâyetü'l-İhtisâr*²⁸ ve onun şerhi olan *İbn*

23 Çiçek, Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yay., İstanbul 2009, s. 104.

24 Narin, İsmail, "Bingöl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi", *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 Eylül 2014, s. 11.

25 Bkz. Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 21.

26 Molla Halil Siirdî el-Hizanî (ö. 1255/1839) tarafından telif edilmiş İtikada dair küçük manzum bir kitaptır.

27 Şeyh Ahmed-i Hanî'ye (ö. 1707) ait Arapça-Türkçe sözlük.

28 Ebû Şicâ Ahmed b Hüseyin (Hasen) b. Ahmed el Abbâdânî el-İsfehânî (ö. 500/1107'den sonra)'nin eseridir. Şâfiî fikhını özetleyen küçük bir risâledir. Şâfiî fıkıh literatürünün müteber temel kaynaklarından biridir. Şerhleri için (bk. Brockelmann, *GAL*, I, 492-493; *Suppl.*, I, 676-677).

Kâsım el-Gazzî gibi başlangıç dersleri aldıktan sonra sarf ilmine başlar ve sırasıyla *Emsile*, *Bina* ve *İzzî* kitaplarını okuyup ezberler. Talebe, bunları okuduktan sonra, nahiv ilmi derslerine geçer. Bu ilimlerden öncelikle *Avâmil-i Curcânî*'den başlayıp sırayla, *Zurûf*, *Terkîb*; *Sadullahi's-Sağîr*, *Şerhu'l-Muğnî* veya *Şerhu'l-Kıtr* adındaki kitapları okur. Daha sonra sıra yine sarf ilmine döner ve Taftazânî'nin *İzzî* metnine yazdığı *Saduddin (Sa'dini)* adındaki şerhi okur. Genelde bu sarf kitabı bittikten sonra ez-Zemahşerî'nin *el-Unmûzec* adlı eserinin şerhi olan *Sa'dullah el-Berda'î* adıyla meşhur olmuş kitap okunmaktadır. Daha sonra nahiv ilmiyle ilgili Cemâlüddîn Abdullah İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360)'in *el-İ'râb 'an kavâ'idil-i'râb*²⁹ adındaki kitabının şerhi olan *Hallü me'âkidi'l-Kavâ'id*³⁰ okunup metni hıfz edilir. Bunun ardından *el-İzhâr*'ın şerhi olan *Netâ'icü'l-efkâr*³¹ adlı eser ders olarak okutulur. Bu eserin ardından *el-Behcetül-marđıyye*³² ve *Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*³³ kitapları gelir. Talebe, bu metinlerden *Elfıyye* ve *Kâfiyye*'den de birini mutlaka ezberler. Medrese usulüne göre Müretteb Cami Derslerinden *Molla Câmî*'yi okumaya başlayanlara "tâlib" denilir. Daha sonra bu talipler mantık ilminin başlangıç derslerini, Ömer el-Ebherî'nin *İsâğücî* metnine yazılmış *Muğni't-Tullâb*³⁴ veya *Husâm-i Kâtî (Semkâtî)* adındaki şerh ile medrese eğitimine devam ederler. Bu kitaplardan sonra okuma sırası İlm-i Beyân ve İlm-i Vad' ile ilgili *er-Risâletül-vad'ıyye*³⁵ ve *İsti'âre-i 'İşâm*³⁶ adlarındaki kısa metinler okunup ezberlenir. Daha sonra Talipler, Mantık ilmiyle ilgili *İsâğücî* metnine Molla Fenârî tarafından yazılmış *el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*³⁷ ile hâşiyesi *Kavil-i Ahmed*³⁸ birlikte okurlar. Bunu takiben sıra yine nahiv ilmine gelir ve sırada *Molla Camî*'nin

29 Aynı müellifin eseri olan *Muğni'l-lebib*'in muhtasarı olup Arapçada cümle ve şibh-i cümle, irabî güç bazı müfredlerle edatların irab halleri ve yaygın irab hatalarını ele alan eserdir.

30 Müellifi Sivas'ın Zile ilçesinden Ebü's-Senâ Ahmed b. Muhammed ez-Zilî (ö. 1006/1597)'dir.

31 Müellifi Adalı Şeyh Mustafa b. Hamza (ö. 1085/1674)'dir.

32 İbn-i Malik'in *Elfıyye* adlı eserinin şerhidir. Müellifi, İmam Celâleddîn, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505)'dir.

33 Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiyye* adlı eserinin şerhidir. Müellifi, Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492)'dir. Şârihin lakabı olan Molla Câmî veya sadece Câmî adıyla da tanınmıştır.

34 Müellifi, Manisalı Mahmud b. Hasan er-Rûmî (ö. 1222/1807)'dir.

35 Dille varlık arasındaki ilişkinin mantık esasına göre kurulmasını amaçlayan ve bir buçuk varaklık bir risâledir. Müellifi Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-İcî (ö. 756/1355)'dir.

36 Edebî sanat türü konusunda önemli bir eserdir. Müellifi İsmâdüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyîni (ö. 945/1538)'dir.

37 Müellifi Şemseddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî (ö. 834/1431)'dir.

38 Müellifi Kul (Kavil) Ahmed diye tanınan Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Müslim b. Hızır el-Ömerî (ö. 785/1389)'dir. Müellif, bu hâşiyede *İsâğücî* kitabında manası zor anlaşılan kelimeleri açıklamıştır. Bu yüzden bu hâşiyeye Doğu ve Güney doğu medreselerinde yaygın bir şekilde okutulmaktadır.

hâşiyesi olan *Abdulgafûr el-Lârî*³⁹ ile onun hâşiyesi olan *Abdulkakim (Seylekutî)* adlı kitaplar okunur. Astronomi ilmine ait *el-Mulahhas fîl-Hey'e (Çağmînî)* adındaki kitabı okuyanlar hâşiyesi olan Ali Kuşçu'dan da faydalanırlardı. Münâzara ilminden ise bazıları *Abdulvehhab ale'l-Velediyye* kitabını⁴⁰ okurken, bazıları da Molla Halil es-Siirdî'nin *Halebiyye* adındaki vezinli metin kitabını ezberlerdi. Daha sonra Yine Mantık ilminden *Şerhu'ş-Şemsiyye* adındaki kitap⁴¹ okunur. Belağat ilmiyle ilgili de Taftazânî tarafından el-Kazvînî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ına⁴² yazılan *Muhtaşarü'l-me'ânî* adındaki meşhur şerhi okunur.⁴³

2.2. Bingöl'de Hâlidî Medreseleri

Bingöl'de kurulan Hâlidî Medreselerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:⁴⁴

Bingöl (Çapakçur) Medresesi: Bu medrese Seyda Molla Muhammed ed-Dımillî (ö.1896) tarafından kurulmuştur. Ondan sonra medresenin başına oğlu Molla Şihabuddin b. Muhammed (ö. 1915) ile Molla Ahmed el-Fahrânî ez-Zînânî geçerek eğitim işlerini yürütmüşlerdir. Bu medrese 1915 yılına kadar faaliyet göstermiştir.

Çan Medresesi: Molla Muhammed Kadî tarafından kurulmuştur. Ondan sonra sırayla Molla Emin Kalenderevî el-Karakoçânî, Molla Süleyman el-Bîzârî ed-Dımillî, 1913-1925 yılları arasında Çapakçur Müftülüğü yapan Şeyh İbrahim el-Çânî (ö.1925) eğitim işlerini devam ettirmişlerdir. Şeyh İbrahim Çânî 1925 yılındaki Şeyh Said Ayaklanması'nda idam edildi. Onun ölümünden sonra Şeyh Mücahid el-Çânî 1945 yılına kadar eğitim işlerini yürüttü. 1945-1954 yılları arasında Şeyh Muhyiddin el-Çânî bu medreseyi yönetmiştir.

Melekân Medresesi: Bu Medrese Seyda Molla Ahmet el-Melekânî tarafından kurulmuştur. Eğitim İşlerini sırayla Molla Ömer el-Melekânî ondan sonra da Şeyh Mahmud el-Melekânî (ö.1915) sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde medresenin başında Molla Abdulhamid el-Karbaşânî 1939 yılına kadar bulunmuştur. 1939-1955 yılları arasında Molla Abdulhamid es-Sağnîsî, 1955-1966

39 Müellifi, Abdulgafûr el-Lârî el-Hanefî (ö. 912/1506)'dir. Bu eser, Molla Câmî üzerine yazılan önemli bir hâşiyedir. Bu hâşiyeye Abdurrahman el-Câmî'nin öğrencisine aittir ve tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Osmanlı medreselerinde Molla Cami kadar bu esere de çok ehemmiyet verilmiştir. Talebeler, *el-Kâfiye* ve *Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*'deki ibarelerin irabını çözmek için el-Lârî'nin bu hâşiyesinden faydalanırlar.

40 Müellifi, Saçaklızâde diye meşhur olan Maraşlı Muhammed b. Ebu Bekir (ö. 1145/1732)'dir.

41 Müellifi, Sadedîn Mesûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî (ö. 891/1389)'dir.

42 Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun belâğata dair üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) tarafından yapılan muhtasarıdır.

43 Müellifi, Sa'deddin et-Teftâzânî (ö.792/1389)'dir.

44 Arpa, Abdulmuttalip, "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler", *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 Eylül 2014, s. 37-38; Karabulut, Serdar, *Şeyh Ali Sebti el-Palevi*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014, s. 145-146.

yılları arasında da Şeyh Vahdettin el-Melekânî ile Molla Zahir et-Tanderekî (ö. 1966) eğitim işlerini yürütmüşlerdir.

Halifan Medresesi: Seyda Molla Ahmet, Molla Ali ve Molla Baba sırasıyla bu medresede eğitim işlerini yürüttüler.

Hacıyan Medresesi: Seyda Molla Feyzullah Hacıyani tarafından 1850-1900 yılları arasında eğitim işleri yürütülmüştür. Molla Feyzullah Hacıyani'den sonra eğitim işleri Molla Abdulaziz ed-Dürnevî tarafından sürdürülmüştür.

Az Medresesi: Şeyh Muhyiddin Çani (ö.1954) tarafından kurulmuştur. Sırasıyla eğitim işlerini Molla Süleyman el-Azî (ö.1974) ve Seyyid Mehdi el-Çani yürütmüşlerdir.

Sefkar Medresesi: Bu medrese de sırasıyla eğitim veren hocalar şöyledir: Molla Muhammed Kebir, Molla Muhammed Sağır, Molla Arifi Kebir, Molla Arifi Sağır, Molla Osman, Molla İsmail, Molla Gıyaseddin ve Molla Hatib.

Kurkan Medresesi: Bu medresede, Seyda Molla Yusuf es-Sefkarî tedrisatta bulunmuştur.

Deran Medresesi: Bu medresede; Çapakçurlu Seyda Molla Muhammed ed-Deranî ve Molla Muhammed Şefik tedrisatta bulunmuştur.

Sancak Medresesi: Bu medresede, Şeyh Niyazi el-Kûrî tedrisatta bulunmuştur.

Yeğ Köyü Medresesi: Seyda Molla Muhammed Sarcani ve ondan sonra Seyda Molla Bahri Geydimemi eğitim işlerini yürütmüşlerdir.

Hazarşah Medresesi: Seyda Molla İhsan Hazarşahi el-Kasimi ve ondan sonrada Molla Abdullah b. Seyda Molla Feyzullah Hacıyani bu medresede halkı irşad etmişlerdir.

Kerbas Medresesi: Molla Said Halifani tarafından açılmıştır.

Fahrân Medresesi: Molla Muhammed Fahrani ve Molla Mücahid Körtevi eğitim işlerini sırasıyla yürütmüşlerdir.

Madrag Medresesi: Konumuz olan Şeyh Ahmet Medresesi önce Madrag Medresesi adında kurulmuş, daha sonra bu adı almıştır. Molla Abdullah Hazirani ve Molla Mehdi Çakır eğitim işlerini yürütmüşlerdir.

2.3. Şeyh Ahmed Medresesi ve Arapça Öğretimi⁴⁵

Medrese adını bir kaç kilometre ötede bulunan Sini Köyü hududunda medfun bulunan ve Bingöl halkı tarafından sürekli ziyaret edilen evliyadan Şeyh Berekât oğullarından Şeyh Ahmet'ten almaktadır. Medrese'nin müderrisi Molla Mehdi Çakır'dır. Müderris 1965 yılında Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı Çanak-

45 Burada verilen bilgiler medresenin müderrisi olan Molla Mehdi Çakır ile yapılan mülakattan alınmıştır.

çı köyünde dünyaya geldi. İlkokulu dayılarının bulunduğu Dilektaş köyünde okudu. Ortaokul ve liseyi ise sonradan dışarıdan bitirdi. Küçük yaşlarda Kur'an öğrenimini ve ilmi terbiyesini babası Molla Ahmet'ten aldı. Babası âlim ve mu-tasavvıf bir şahsiyet olup genç bölgesinin muteber âlimlerindedir. Hayatının büyük çoğunluğu ilimle geçmiştir. Babası aynı zamanda Şeyh Abdülğani el-Haznevî'nin halifelerindedir.

Molla Mehdi 14 yaşına geldiğinde babasının isteğiyle, kendisinin ilk ilim tahsil yeri olan Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Turna köyüne Molla İbrahim'in yanına gitti. Burada bir kış geçirdikten sonra Elazığ'ın Palu ilçesine bağlı Üçdeğirmenler köyüne Molla Hacı'nın yanına gitti. Burada da bir yaz geçirdi. Sonra Muş'un Koteli köyüne Molla Abdullah'ın yanına gitti. Burada da bir süre kaldıktan sonra tekrar memleketi Bingöl'e döndü. Solhan'da bulunan dayısı Molla Muhammed Temizkan'ın yanına gitti. Bir yıl civarında burada kaldıktan sonra Mardin Kızıltepe'ye Molla Muhammed el-Ğursi'nin yanına gitti ve orada bir kış geçirdi. Ardından Batman'a Molla Selahattin, Molla Burhan ve Molla Muhammed Yıldız'ın yanına gitti. 2 yıl burada kaldı. Takiben Mardin'in Mazıdağ ilçesine bağlı yukarı Konak köyüne Seyda Molla Nuri el-Halevî'nin yanına gitti. el-Halevî'nin talebelerinden Molla İbrahim ve Molla Selahattin'in yanında belli bir süre okuduktan sonra el-Halevî'nin kendisinden ders almaya başladı.

1989 yılında Mardin'in Midyat ilçesinde Seyda Molla Zübeyir el-Arnasî'nin yanında ilim tahsilini tamamladı ve Molla Zübeyir'den icazet aldı. Aynı dönemlerde Şeyh Abdülğani el-Haznevî'ye intisab etti. Peşinden memleketine döndü ve Genç ilçesinde dayısı Molla Muhammed Temizkan'ın medresesinde 8 yıl müderrislik yaptı. 1997 yılında İmam-Hatip olarak göreve atandı. Bu arada askere gitti. Askerlik görevinden sonra 2000 yılında Bingöl'ün Kılçadır (Madrak) köyüne İmam-Hatip olarak atandı. Köyde ilim hizmetine devam etti. Talebe yetiştirmek için küçük bir medrese inşa ettirdi. Talebelerinin sayısı arttığı için 2007 yılında daha büyük bir medrese inşa ettirdi. Son olarak 2011 yılında Şeyh Ahmet Medresesi'ni inşa ettirdi ve hala ilim hizmetine burada devam etmektedir.

Şeyh Ahmed Medresesinde verilen eğitim ve okutulan kitapları üç kısma ayırabiliriz:

Birinci Kısım Sarf İlmi

Sarf ilmine başlayan talebe sırasıyla şu kitapları okur:

1. Yazarı bilinmeyen Osmanlıca tasnif edilmiş *Emsile* kitabı
2. Ebu Cafer Ahmet b. Abdullah es-Semerraî'nin telif ettiği *Bina* kitabı

3 İzzuddîn ez-Zencanî'nin *İzzi* kitabı ve Saduddin Taftazanî tarafından *İzzi* üzerine şerh olarak yazılmış *Saduni* kitabı

İkinci Kısım Nahiv İlmî

Sarf ilmini yukarıda yazılan sıra doğrultusunda 5-6 ayda bitiren talebe Nahiv ilmine başlar. Nahiv ilminde ise talebe sırasıyla şu kitapları okur:

1. Abdülkahir el-Cürcânî'nin *el-'Avâmilü'l-Mie* kitabı

2. Molla Yunus el-İrkitî'nin Arapçadaki zarflar hakkında Kürtçe olarak hazırladığı *Zurûf ve el-'Avâmilü'l-Mie* kitabının besmeleden "mietü 'amilin" cümlesine kadar olan kısmının irabını yapan *Terkib* kitabı

3. *Sadullahi's-Sağîr* kitabı

4. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd'in *et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-Muqaddimeti'l-Âcurrûmiyye* kitabı. (İbn Acurrum olarak bilinen Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Dâvûd es-Sanhâcî (ö. 723/1323)'nin *el-Âcurrûmiyye*'ye yapılan şerhtir).

5. Cemâlüddîn Abdullâh İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360)'in kendi kitabı olan *Kaṭrû'n-nedâ ve bellü's-şadâ* üzerine yazdığı şerhi *Şerhu'l-Kıtr* kitabı

6. Muhammed b. Abdürrahim el-Ömerî el-Meylânî'nin *Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv* kitabı

7. *Hallü me'âkıdi'l-Ḳavâ'id* kitabı

8. Bahâeddin İbn Akîl'in (ö. 769/1367) İbn Mâlik'in *Elfiyye*'si üzerine yazdığı *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* kitabı.

9. Muhammed b. Mustafa el-Hudârî'nin *Şerhu İbn 'Akîl* üzerine yazdığı *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn 'Akîl (Hâşiyetu'l-hudârî)* kitabı

10. Celaleddin es-Suyûtî'nin, medresede Suyûtî ismiyle meşhur olan *el-Behcetü'l-marḍiyye fi Şerhi'l-Elfiyye* kitabı.

Talebe Suyûtî'yi okurken aşağıdaki kitapları da mütalaa eder.

a. Ebu'l-Hasan Nureddin el-Eşmûnî'nin *Elfiyye* üzerine yazdığı *Şerhu'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik* kitabı,

b. Muhammed b. Ali eş-Şabbân eş-Şafii'nin *el-Eşmûnî* üzerine yazdığı *Hâşiyetu's-Şabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Malik*

c. Ebu Talib'in Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-marḍiyye* adlı eseri üzerine yazdığı ve kendisi ile aynı ismi taşıyan *Ebû Tâlib* kitabı,

d. Abdurrahman b. Ali el-Mekudî'nin *Elfiyye* üzerine yazdığı ve *Elfiyye*'nin irabını içeren *Şerhu'l-Mekkûdî 'ale'l-Elfiyye* kitabı,

e. Zeyneddin Hâlid b. Abdullah el-Ezherî'nin *Elfiyye* üzere yazdığı *Temrînu't-Tullâb fi şinâ'ati'l-i'râb* kitabı,

11. Abdurrahmân el-Câmî'nin, medreselerde *Molla Cami* adıyla bilinen *Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye fi Şerhi'l-Kâfiye* kitabı.

Talebe *Molla Cami* okurken aşağıdaki haşiyeleri mütalaa eder.

a. Muhammed Rahmi Efendi'nin (ö. 1909)⁴⁶ Molla Câmî üzerine hazırladığı *el-İkdu'n-nâmî 'ale'l-Câmî* isimli hâşiyesi,

b. İsmetullah Muhammed İbn Mahmûd'un *İsmet* kitabı,

c. İsmüddîn İbrâhîm b. Muhammed el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin *Hâşiyetü'l-İşâm 'ale'l-Câmî* hâşiyesi,

d. Abdulğafûr el-Larî'nin *Hâşiyetu Abdulğafûr el-Larî 'ala'l-Fevaidi'd-Điyaiyye fi Şerhi'l-Kâfiye* kitabı,

e. Abdulhakim es-Seyalekûtî'nin *Hâşiyeti Abdulğafur* üzerine yazdığı *Hâşiyetu Abdulhakim* kitabı.

Üçüncü Kısım (Mantık, Beyan, Vad')

Nahiv ilmini de tamamlayan talebe artık son aşamaya gelmiş sayılır ve fazla sürmemek ile beraber aşağıda yazılı ilimlere başlar ve sırasıyla şu kitapları okur;

1. Esîrüddîn el-Ebherî (ö. 663/1265 [?])'nin *İsâgücî* adlı eseri.

2. Mahmûd Hasan el-Mağnisî'nin, Ebherî'nin *İsâgücî*'sine yazdığı şerh olan *Muğni't-Tullâb* kitabı,

3. Gelenbevî İsmâil Efendi'nin *İsâgücî* üzerine yazdığı *Gelebevi fi'l-Mantık* kitabı

4. Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed es-Sağır el-Ahdarî'nin nazm ettiği *Ercuzetu Süllemü'l-Münevrek fi'l-Mantık* kitabı,⁴⁷

5. İbrahim İbn Muhammed el-Beycurî'nin *Süllem* üzerine yazdığı *Hâşiyetu's-Süllem* kitabı,

6. Mantık ilmiyle ilgili *İsâgücî* metnine Molla Fenarî tarafından yazılmış *el-Fevâ'idü'l-Fenâriyye*⁴⁸ kitabı,

7. Ahmed b. Muhammed'in *Fenâriyye* üzerine hâşiye olarak yazdığı *Kavl-i Ahmed* kitabı,

8. İlm-i Vad' (hangi kelimenin hangi mana için vazedildiğini, neden konulduğunu konu edinen ilim) ile ilgili Şeyh Alaaddîn el-Ohî'nin *Hulâşatu'l-vad'* kitabı,

46 Muhammed Rahmi Efendi, Erzincan'ın Eğin kazasında (bugünkü Kemaliye) 1855'te doğdu. Hasanzâde Medresesi'nde Arapça ve Farsça okuyarak icâzetnâme aldı. *'Uşâretü'l-fünûn, Enmüzcü'l-fi h, el-'Ucâletü'r-Ra miyye şer u'r-Risâleti'l-va 'iyye* onun en meşhur eserleridir (bkz. Özcan, Tahsin, "Rahmi Efendi" *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 423-424).

47 XIII. yüzyılın büyük mantıkçısı Esîrüddin el-Ebheriye ait *İsâgücî* adlı kitabın manzum şeklidir. Yaygın bir şöhrete sahip bulunan ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan *es-Süllem*'e ilk şerhi yine Ahdarî yazmıştır.

48 Müellifi Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî (ö. 834/1431)'dir.

9. Ebu'l-Kâsım İbrahim İbn Muhammed'in *Risaletu'l-Adudiyye* üzerine yazdığı *Şerhu'r-Risaleti'l-Adudiyye* kitabı,

10. İlm-i Beyan ile ilgili Şeyh Alaaddîn el-Ohî'nin *Hulâsatu'l-beyân* kitabı,

11. Yine Beyan ilmi ile ilgili İsamuddin İbrahim b. Muhammed'in *Risaletu's-Semerkandiyye* üzerine yazdığı *'İsâm ale'l-Feride* kitabı.

Tefsir İlmi

Medrese eğitiminde Arapça ile ilgili bilimler anlatılırken genellikle Kur'an ayetleri referans gösterilmektedir. Bu nedenle öğrenci anlatılan kaideyi rahatlıkla ezberlemiş oluyor. Bundan dolayı öğrenci daima Tefsir ilmi ile zihnî bir bağlantı kurmuş oluyor. Medrese öğrencisi *Molla Camî'*ye kadar Celâluddîn es-Suyûtî ile hocası Celâluddîn el-Mahallî'nin telif ettiği *Tefsiru'l-Celâleyn* adlı eseri okur. Daha sonraki merhalelerde ise Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî (ö. 710/1310)'nin dil (sarf, nahv, belagat) ve kıraat ağırlıklı olan *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'ıku't-te'vîl* adlı tefsiri okunur. Daha zeki öğrenciler ise, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsirini tercih etmektedirler.

Hadis İlmi

Hadis ilminden genellikle Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin *Riyâzü's-Şâlihîn* kitabı ile Muhyiddin Avvame'nin *min Sihâhi'l-hadisi'l-kısâr* kitabı okunmaktadır.

Usul-i Hadis İlmi

Ömer b. Muhammed el-Beykûnî (ö. 1080/1669 [?])'nin telif ettiği *el-Manzûmetü'l-Beykûniyye* ve Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî'nin, *Şerh 'ale'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye* adlı kitaplar okunmaktadır.

Fıkıh İlmi

Şâfiî fıkının temel metinlerinden Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin *Gâyetu'l-ihtisâr'ı*, Abdullah b. Abdurrahman el-Hadramî'nin *el-Mukaddimetu'l-Hadramiyye fi Fıkhî's-Sâdeti's-Şafiiyye (Mesâ'ilu't-Ta'lîm)*, İmam Nevevî'nin (öl. 676/1277) *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eseri ve Zekeriyâ el-Ensârî tarafından kaleme alınan ve İmam Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'inin ihtisarı olan *Menhecü't-tullâb'ı* okutulur.

Usul-i Fıkıh İlmi

Ebû Abdillâh Celâluddîn el-Mahallî (ö. 864/1459)'nin Tâceddin es-Sübkî'nin usûl-i fıkhâ dair *Cem'u'l-cevâmi'* adlı eserinin en güzel şerhlerinden biri olan *el-Bedru't-tâli' fi halli Cem'i'l-cevâmi'* isimli şerhi ile Zekiyyüddin Şaban'ın *Usulu Fıkhî'l-İslâmiyye* kitabı okutulur.

Tasavvuf İlmî

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî (ö.505/1111)'nin *Eyyühe'l-veled*⁴⁹ kitabı, Ebü'l-Fadl Taceddin Ahmed İbn Ataullah el-İskenderî (ö. 709/1309)'nin *Tâcü'l-arûs el hâvî li-tehzîbi'n-nüfûs* ve *el-Hikemü'l-'Atâ'iyye* kitabı, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Risaletü'l-Kuşeyrî* kitabı okutuluyor.

Akaid İlmî

Bölge insanının itikadî mezhebinin Eşarilik olması da dikkate alınarak, İbrâhîm b. Muhammed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860)'nin İbrâhîm el-Lekaanî'ye ait *Cevheretü't-tevhîd* adlı manzum akaid risâlesinin üzerine yazmış olduğu *Tuhfetü'l-mürîd 'alâ Cevhereti't-tevhîd* isimli şerhi, İbrahim Hakkı Erzurûmî (ö. 1194/1780)'nin *Akaidetü'l-Îmân*⁵⁰ adlı eseri ve Sa'düddin Taftazânî'nin *Şerhu'l-Akâid*'i⁵¹ okutulmaktadır.

2.3. Şeyh Ahmed Medresesinde Ders İşleme ve Genel Öğretim Metotları

Eğitim sistemlerinde üç temel unsur vardır. Bunlar da sırasıyla hoca, öğrenci ve ders kitaplarıdır. Eğitim sistemlerinin en önemli unsuru ise ders ve dersin işleyiş şeklidir. Eğitim ve öğretimde ders verme ne kadar başarılı olursa, öğrenci de o nispette başarılı olur. Bu sebeptir ki eğitim ve öğretim sistemleri, metotları dersin kalitesini ve verimliliğini artıran araçlar üzerinde durur. Bu açıdan baktığımızda geçmişten günümüze medreselerde ders işleme yöntemleri başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Hoca ve öğrenci derse başlamadan önce konuya değişik kaynaklardan bakarak hazırlık yapar ve derse öyle gelirler. Bazen hoca, bazen öğrenci metnin ibaresini okur. Hoca öğrencinin anlayabileceği bir şekilde metnin ibarelerini tane tane açıklar. Gerekli yerlerde hoca metnin anlaşılmasına yardımcı olabilecek şerh ve haşiyelere değinir, konu ile ilgili istisna kaideleri açıklar, şerh ve haşiyelerde geçen ayrıntılı bilgilere değinir. Du-

49 Gazzâlî'nin öğrencilerinden biri, kendisinden pek çok alanda ilim tahsil etmiş olmakla beraber bu bilgilerden hangisinin âhîret için faydalı olacağını öğrenmek istemiş, bunun üzerine düşünür de bu öğrencisine hitaben “Ey oğul” diye başlayan bölümlerden oluşan bu risaleyi kaleme almıştır. Gazzâlî eserinde öğrencisini çalışmaya, ibadete, nefsini arındırmaya teşvik eder. Öğrencinin sorduğu sorulardan bir kısmının manevî zevkle ilgili olduğu için açıklanamayacağını, bir kısmının ise *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'de açıklandığını belirtir. Bu arada öğrencisine dört şeyi yapıp dört şeyden kaçınmasını tavsiye eder. Aslı Farsça olan eser adı bilinmeyen bir kişi tarafından Arapçaya tercüme edilmiş, ayrıca bir de özeti yapılmıştır. (Karlığa, H. Bekir, Gazzâlî, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 523-524)

50 Bu kitap, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri tarafından Arapça olarak ve soru-cevap şeklinde hazırlanmıştır. İçinde her Müslümanın ezberden bilmesi gereken temel itikadî ve amelî bilgiler verilmiştir.

51 Maturidi çizgisinde yazılmış bir kitap olması bakımından *Şerhu'l-Akâid* Ehl-i sünnetin iki kelami kolu olan Eşarilikle Maturidilik arasında okuyucuya mukayese imkânı sağlayan önemli bir kaynaktır. Yer yer problemler gündeme getirip çözümlerine dair mühim tetkikler ihtiva etmesi bakımından *Şerhu'l-Akâid* kelami düşünce geleneğinde önemli bir mevki ihraz etmiştir.

ruma göre hoca bazı müelliflerin okunan kitaba yönelik tenkitlerine değinir. Bazen de öğrenci, seviyesine göre okuduğu kitaptan anlamadığı yerleri soru haline getirerek hocasına sorar. Böylece ders monotonluktan uzak öğrenci ile hoca arasında karşılıklı müzakere şeklinde geçer ve zihinler bu müzakerelerle canlı tutulmaya çalışılır.

Medrese eğitiminde mütalaa ön plandadır. Mütalaa, medrese çevrelerinde öğrencinin önceki günden aldığı dersi tekrar etmesi, bu günkü derse ön hazırlık yapması ve dersiyle alakalı farklı şerhlere bakması olarak kabul edilir.

Mütalaa gün içerisinde genellikle yatsı namazından sonra yapılır. Bununla birlikte öğrenci Sabah namazından sonra bir miktar metin ezberi yapar ve o gün alacağı dersi gözden geçirir. Öğrenci, mütalaa yapmak üzere mütalaa odasına, yanında ders kitabı ve mütalaa edeceği yardımcı şerh kitaplarını da alarak gider. Ders kitabını açar, etrafına da şerh ve haşiye kitaplarını açar. O gün okuyacağı dersi baştan sona gözden geçirir. Daha sonra o ders ile ilgili yazılmış müstakil şerh ve haşiye kitaplarını gözden geçirir. Yazılması gereken notları okuduğu kitabın kenarına Arapça olarak kaydeder. Mütalaa sırasında anlamadığı yerleri dışarı çıkararak mücâz veya talib'lik seviyesine gelmiş başka bir öğrenciye sorar. Üst düzey derslerin mütalaa yaklaşık iki saattir. Mütalaa-sını bitiren bir talebe artık ders almaya hazır hale gelmiştir.

Hoca da vereceği dersi, önce ders kitabına daha sonra da erişebildiği diğer kitaplara veya şerhlere bakarak konunun çerçevesini belirlemeye ve öğrenciler için anlaşılması zor yerlerini tespit etmeye çalışır. Hoca açısından mütalaa, zorunlu olmayan fakat gerekli görülen durumlarda yapılan bir ön hazırlıktır. Talebe açısından mütalaa ise yapılması gerekli görülen zorunlu bir ön hazırlıktır. *Şerhu'l-Muğni*, *Suyûfî* veya *Molla Cami* gibi eserleri okumaya başlamış talebeler mütalaa yaparlar.

Ders İşleme: Derse geçilmeden önce talebe hoca'ya metin ezberi verir. Bazı önemli noktalarda talebenin gelişimi açısından hoca dersi talebeye okutur. Böylece talebe ibare çözmede daha hızlı mesafe kat eder. Talebe ders için hoca'nın huzuruna gittiğinde kendisinden daha ileride olan diğer talebeleri de çağırır. Buna medresede genel olarak *dinleme* denir. Bu etkinlik hem talebenin kendisi hem de dinlemeye gelen diğer talebeler açısından faydalı olur.

Asıl ilimlere dayalı derslerde ise işleyiş şekli biraz farklıdır. Mesela Hadis dersi 15-20 talebeden oluşan bir grupla işlenir. Yani her talebe dersi hocadan ayrı ayrı almaz. Bu derse katılanlar genelde grameri iyi kavramış talebelerdir. Talebelerin bilgi seviyesi yüksek olduğu için bu dersler gramer derslerine nispeten daha kısa sürer. Hatta bazen Seyda talebelere okutup kendisi dinler.

Müzakere-tekrar: Hoca'dan ders alan talebe, müsait olan arkadaşlarını bulur ve kendileriyle müzakere eder. Bunu gün içerisinde en az üç-beş defa tekrarlar. Gramer derslerinde yapılan müzakere metinlerin ezberini kolaylaştırır. Diğer

derslerde ise konulara ilişkin değişik bakış açılarının fark edilmesini sağlar. Müzakere daha çok sabah ile öğle arasında aynı veya daha üst seviyedeki talebelerle yapılır. Müzakere yöntemi talebeyle aldığı dersi tekrar etme fırsatı sağlar. Bu sayede talebe aldığı dersi bir gün içerisinde 3-5 defa okur ve metin ezberi kendisine daha kolaylaşır. Talebe müzakere sayesinde, aldığı ders konusunda anlamadığı yerleri ve fark etmediği bir takım ayrıntıları arkadaşından öğrenir.

Şeyh Ahmet Medresesinin takip ettiği öğretim metotları genel medreselerde uygulanan metotlarla aynıdır. Medreseler, din eğitimi merkezli olup müfredat bakımından *sıralı* ve *sarmal*⁵² bir sisteme sahiptir. *Sıralı* sistemde birbirine yakın ilimlerden biri öğrenilmeden diğerine geçilmez; *sarmal* sistemde ise bir işlenen konu bir sonraki kitapta daha geniş ve ayrıntılı ele alınır. Burada sınıf geçme yerine bir kitabın başarıyla bitirilmesi esastır. Kitap geçmenin esas alındığı bu sistemde her ilimde okutulan kitap daima bir önceki kitabın daha geniş ve ayrıntılı bir tekrarıdır. Talebe eğitim süresince okunması gereken dersleri kitap halinde okuduğundan, birini bitirmeden ve hocası tarafından yeterli bulunmadan bir üst kitaba geçemez. Öğrencinin seviyesi okuduğu kitapla ölçülür. Alt seviyelerde okutulan kitaplar genelde muhtasar metinlerdir.

Şeyh Ahmet Medresesinde eğitim, sınıf sistemine göre değil, kitap ekseninde birebir yapılmaktadır. Bu sistemde, üst kitaba geçen talebe alt kitabı okuyanın dersini vermektedir. Bu durum talebenin eğitim sürecinde talim becerisini de kazanmasına imkân sunmaktadır. Bu yöntem, öğreterek öğrenme metodunun başarılı bir uygulaması olmuştur. Eğitim metodu genelde *takrir* tarzındadır. Talebe dersini umumiyetle ezber, tekrar ve müzakere metotlarıyla öğrenmeye çalışır; hocası tarafından yeterli bulunmuşsa yeni bir derse geçebilir. Uygulanan öğretim programının ağırlık noktasını sarf, nahiv, belâgat, mantık teşkil etmektedir. Dil, klasik metinleri anlamada bir araç vazifesi gördüğü için, öğretim faaliyetinin odağında yer almıştır. Arapça, din dili olmasının getirdiği zorunluluklar sebebiyle, bir dilin tahsilinin ötesinde nasları öğrenmenin ve anlamının yegâne yolu olma vazifesini üstlenmiştir.

Sonuç

Bu bildirimizde şu sonuçlara ulaştık:

1. Bingöl'de Hâlidî medrese geleneği Şeyh Ali Sebti ile başlamıştır.

2. Şeyh Ali'ye intisab eden ilk medrese müderrisleri; Seyda Molla Muhammed ed-Dımillî, Molla Muhammed Kadî, Molla Ahmet el-Melekânî, Molla Feyzullah Hacıyani, Şeyh Muhyiddin Çani, Molla Muhammed Kebir, Molla Muhammed Sağır, Molla Yusuf es-Sefkarî, Çapakçurlu Seyda Molla Muhammed ed-Deranî,

52 Müfredatta sıralı ve sarmal sistem için bkz. Demirel, Özcan, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2004, s. 127.

Şeyh Niyazi el-Kûrî, Molla Muhammed Sarcani, Molla İhsan Hazarşahi, Molla Said Halifani, Molla Muhammed Fahrani ve Molla Abdullah Hazirani'dir.

3. Şeyh Ahmed medresesi Hâlidî gelenekten gelen ve günümüzde faal olarak hizmet veren bir kurumdur.

4. Şeyh Ahmed medresesinde sarf, Nahiv, Mantık, Beyan, Vad', Tefsir, Hadis, Usul-i Hadis, Fıkıh, Usul-i Fıkıh, Tasavvuf ve Akaid ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz kitaplar okutuluyor.

5. Şeyh Ahmed medresesinde ders işleme metodu ezber ve takrir şeklinde olup Hoca ve öğrenci derse başlamadan önce konuya değişik kaynaklardan bakarak hazırlık yapar ve derse öyle gelirler. Bazen hoca, bazen öğrenci metnin ibaresini okur ve mütalaa ön plandadır.

6. Şeyh Ahmet Medresesinden birçok değerli âlim yetişmiş ve bu âlimler değişik bölgelere yayılmış, tebliğ ve irşad vazifelerini ifa etmiş ve halka dini bilgileri doğru dini kaynaktan vermeye çalışmışlardır. Ücret talep etmeden halka hizmet etmeyi asıl gaye edinmiş bu medresede dini eğitimin verilmiş amacı; yöre halkını bilgisizlikten kurtarmak, İslamiyet'e ve insaniyete hizmet etmek, yöre halkı arasında birlik ve beraberliği sağlamak, yöredeki bidat, hurafe ve yanlış dini inanışları ortadan kaldırmaktır.

Bingöl'deki Hâlidî medreseleri, yöre halkının inanç danışmanlığını yaptığı dini merkezlerdir. Kelime anlamı kadar yüklendiği misyon itibarıyla toplum önderi konumunda olan medrese mensupları, halk ile sıcak ilişki kurmayı kendine yükümlülük addetmiştir. Dinin birleştirici uzlaştırıcı, kaynaşma ve dayanışmayı tesis eden bir faktör olarak fertler üzerinde olduğu kadar toplum hayatında da önemli bir rol icra ettiği dikkate alındığında, toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanması, toplumsal huzur ve barışın hâkim kılınmasında yöredeki medreselerin rolü oldukça büyüktür. Zira medrese mensupları halk arasındaki anlaşmazlıkları çözüme adeta asayiş vazifesini üstlenmektedir.

Daha önceleri medrese adı altında eğitim veren bu kurumlar her ne kadar Arapça eğitime özen göstermişlerse de Kuran'ı güzel okumaya özen göstermemişlerdi. Ancak son yıllarda Kuran Kursu adı altında hizmet vermeleri ve Diyanet İşleri Başkanlığımızın bu hususta özverili çalışmalarıyla Kur'an'ın güzel okunması problemi de aşılmıştır. İşte Haznevi gelenekten gelen Şeyh Ahmet Medresesi de bu minval üzere olma gayreti içindedir.

Kaynaklar

Akgündüz, Murat, *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*, İstanbul 2004.

Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, haz. A. Cüneyd Köksal, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

- Altın Silsile*, Hazırlayan: İbrahim Tozlu, Semerkand yayınları, İstanbul 2005.
- Arabacı, Caner, *Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri (1900-1924)*, Konya 1998.
- Arpa, Abdullmuttalip, "Bingöl'de Medreseler ve Müderrisler", *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 Eylül 2014.
- Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- Baltacı, Cahid, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- Beki, Abdulaziz, *Klasik Medrese Geleneğinin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı*, II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Mart 2009.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- Bozkurt, Nebi "Medrese", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- Brockelmann, Carl, *GAL*, "Geschichte der arabischen Litteratur." Leiden 1944-1949.
- , *GAL Suppl.*, (1937).
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Buhârî*, I-IX, Daru'n-Necat, Dımaşk 2001.
- Cezar, Mustafa, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası kültür yayınları, İstanbul 1977.
- Çetkin, Muhammed, "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Çiçek, Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, Beyan Yay., İstanbul 2009.
- Dağ, Mehmet-Öymen, Hıfzurrahman Raşit, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 1976.
- Demirci, Mehmed, "Birgivi ve Tasavvuf", *İmam Birgivi*, TDV Yay., Ankara 1994.
- Demirel, Özcan, *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2004.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, ts.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Behcetü's-Seniyye: Nakşbendiyye Âdâbi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- Haydari, İbrahim Fasih, *Mecdü't-Talid: Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Hayatı, Hali-feleri ve Menkıbeleri*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- Haznevî, Alaaddin, *Hazret ve Şah-ı Hazne*, Semerkand Yay., İstanbul 2012.
- Hızlı, Mefail, *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim-Öğretim*, Bursa 1997.
- İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 2. Baskı, Beyrut 1431/2010.

- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul 1990.
- Karabulut, Serdar, *Şeyh Ali Sebîti el-Palevî*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.
- Karlığa, H. Bekir, *Gazzâlî*, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 523-524.
- Kâtip Çelebi, *Keşfuz-Zunûn 'an esâmî'l-kutub ve'l-funûn* (nşr. Ş. Yaltkaya-R. Bilge), MEB, İstanbul 1941-43.
- Kavak, Abdulcebbar, "Hâlidîyye Medreselerinin Anadolu'daki İlmî ve Kültürel Hayata Katkıları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- , *Mevlânâ Hâlid-i Nakşbendî ve Hâlidîlik*, Nizamiye Akademi yayınları, İstanbul 2016.
- Ma'rûf, Nâcî, *Medâris şable'n-Nizâmîyye*, Matbuatü'l-Mecmai'l-İlmiyyî'l-İraki, Bağdad 1973.
- Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi Yayınları İstanbul 2000.
- Narin, İsmail, "Bingöl Medreselerinde Fıkıh Eğitimi", *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1 Eylül 2014.
- Özcan, Tahsin, "Rahmi Efendi" *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, s. 423-424.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993.
- Uludağ, Süleyman, "Hâlidîlik" [Anadolu'da Hâlidîlik], *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 296-299.
- Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu, Editörler, Erdal Baykan-Mehmet Keskin, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.
- Yurdaydın, H. Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, AÜİF Yay., Ankara 1971.
- Zengin, Zeki Salih, *II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 2002.
- Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev. Zeki Megamiz, İstanbul 1978.